

10 דקות של עיון – מועדי אייר

פרק ו: תפילות יום העצמאות

הרב ישי אנגלמן

אמירת ההלל בברכה ביום העצמאות היא התוספת ההלכתית העיקרית לתפילת יום העצמאות הנהוגה ברוב הקהילות בימינו. מעבר להלל, המנהג הרווח הוא לצרף לתפילה, מלפנים ומאחור, קטעים שונים, שאינם ממש מגוף התפילה, בדרך כלל, לא קטעי תפילה מקוריים ליום העצמאות, אלא קטעים ששואלים ממסגרת אחרת של תפילה, כמו מזמורי קבלת שבת או פסוקי קבלת עול מלכות שמים, והתפילה עצמה, כך מרגישים רבים, נשארה תפילת חול. "כל אדם", כותב הרב חיים דוד הלוי בספרו דת ומדינה (104) "חש ומרגיש בתפילה השגרתית היום יומית שמתפלל הוא ביום העצמאות, שהיא ההופכת בעיניו את היום לחול ממש... והלא עינינו רואות שיום ה' אייר הפך חג לאומי גדול הרבה מעבר לחנוכה ופורים". הרב חיים נבון ('נוסח התפילה במציאות משתנה', צהר לב) כתב שבניגוד לתפילת שחרית, שבה אומרים הלל בברכה, תפילת ערבית של ליל יום העצמאות "נותרה כמו שהיא, כתפילת ערבית של יום חול רגיל, אלא שעיטרו אותה מפנים ומאחור". "תוספות אלו לתפילה", כותב הרב נבון, "חסרות שלמות וגיבוש, וגם דומני, שהחוויה של עמידה לפני ה', שהיא לב לבה של התפילה, מתבטאת בתוספות אלו במידה מעורפלת למדי". אמנם, גם בחנוכה ובפורים, למרות התוספות של 'על הניסים' וקריאה בתורה בברכה, התפילה לא מאוד שונה מתפילת יום חול, אבל צריך לזכור ששם היום מקבל משמעות הלכתית ורוחנית גם דרך מצוות היום, הדלקת נרות, משתה ושמחה וכו'. ביום העצמאות אין איזו שהיא 'מצווה' שאליה מתנקז עינינו של יום, וממילא ישנה צפייה שהוא יבוא לידי ביטוי באופן משמעותי יתר במרחב של התפילה. ההלכות של התפילה ביסודן מאפשרות, ואולי אפילו מזמינות אותנו לחבר בין התפילה לבין מאורעות הזמן והמקום הנפשי בו אנחנו המתפללים נמצאים, 'לחדש בה דבר', לא להשאיר את התפילה בגדר 'קבע' אלא לעשותה 'תחנונים', וכך אמנם גם נהגו בדורות עברו בהרבה מקהילות ישראל, שהוסיפו פיוטים לתפילות במועדים מיוחדים.

השאלה היא, האם יש אפשרות שגם בדורנו, במסגרת ההלכתית המסורה בידינו, תפילות יום העצמאות תהיינה חגיגיות יותר, מרוממות יותר. האם ניתן להביא לידי ביטוי דרך התפילה עצמה, ולא רק דרך המסגרות החיצוניות של התפילה, את ההכרה במשמעות הגדולה של היום לדורות ואת הודאתנו לקב"ה על הניסים שעשה לאבותינו ולנו. בפרק המיוחד הזה, פרק מורחב לכבוד יום העצמאות, נדון בקצרה בכמה הצעות שבאופן עקרוני אולי יכולות להתוות דרך לכיוון הזה. אמנם, לפני שמתחילים, אני חש שחובה עלינו להקדים הקדמה קצרה. מי שקצת בוחן

ומחפש הצעות שונות לשינויים או תוספות בתפילה, ולא רק ביחס ליום העצמאות, רואה כמה קשה למצוא בקטעי התפילה שהוצעו ונכתבו בימינו לזמנים כאלו ואחרים, נוסחאות תפילה שמתקרבות בשלמותן ליצירה המופלאה של סדר התפילות הבסיסי שיש בידינו: תפילות השבת והמועדים, תפילת שמונה עשרה של יום חול ונוסח ברכות קריאת שמע שתקנו לנו חז"ל: לא יאומן איך אנחנו מסוגלים לקרוא ולהתפלל מתוך נוסחאות שתוקנו לפני משהו כמו אלפיים שנה, ולהרגיש גם היום, עד כמה הן מדויקות עבורנו, עד כמה נעים לומר אותן, איך מצד אחד הן מובנות כל כך ומצד שני הן מלאות הוד ומרוממות את הנפש. ההרגשה היא שכמה שלא נתאמץ, אין בכוחנו ליצור יצירה שמתקרבת למה שחז"ל יצרו בזמנם, וזה פשוט מפעים לחשוב על המעוף, על ההשראה הרוחנית, שמתוכה הם יצרו יצירה מופלאה המתאימה לדורות שלמים קדימה. כל זה לא אומר שאין בכוחנו ליצור משהו גם כן, אבל מראש, כשאנחנו ניגשים אל סידור התפילה, כמו גם אל מרחבים אחרים הקשורים להתחדשות דתית ורוחנית, אנחנו חייבים להגיע בענווה, מלאים בתפילה שגם בתוכנו יימצאו הכוחות לחדש וליצור מתוך חיבור לשלשלת התפילות והתורות של הדורות הקודמים, כננסים על גבי ענקים.

נשמת

אחד השינויים בתפילת יום העצמאות וירושלים שהונהגו על ידי הרבנות הראשית היה הרחבת המסגרת של פסוקי דזמרא, מפסוקי דזמרא של יום חול לפסוקי דזמרא של שבת. לעניות דעתי חבל שלא התקבלה גם הצעת הרב חיים דוד הלוי (שם) להוסיף בסיום פסוקי דזמרא את תפילת 'נשמת כל חי', המתאימה כל כך כתפילת הודאה על הצלה ממוות לחיים ועל שינוי כל סדרי החיים הפרטיים והלאומיים שבעקבות הניצחונות במלחמות העצמאות וששת הימים. "אילו פינו מלא שירה כים, אין אנחנו מספיקים להודות לך". לפי מנהג אשכנז, המעבר בין פסוקי דזמרא לבין תפילת הציבור, סמוך לישתבח, נפתח בחלק נוסף של הפיוט שלא נאמר על ידי הספרדים, "ה-ל בתעצמות עזך, הגדול בכבוד שמך, הגבור לנצח והנורא בנוראתיך, המלך היושב על כסא רם ונשא". המנהג המצוי אצל האשכנזים כיום הוא שבשבת מתחיל החזן ב'שוכן עד', בימים טובים ב'ה-ל בתעצמות עזך', ובימים נוראים ב'המלך'. לפי מנהג אשכנזי מקורי יותר, היה החזן מתחיל בכל יו"ט במשפט אחר: ביו"ט של פסח, מתחילים ב'הגבור לנצח', בשבועות, ב'ה-ל בתעצמות עזך' ובסוכות ושמיני עצרת ב'הגדול בכבוד שמך'. אם הייתה מתקבלת אמירת 'נשמת', ניתן היה לתקן שגם ביום העצמאות, פותחים ב'הגבור לנצח', על שם גבורותיו של הקב"ה, או ב'ה-ל בתעצמות', כרמז לעצמאות ישראל. מלבד התוספת של תפילת נשמת לכשעצמה, הייתה נוצרת על ידי כך פתיחה חגיגית לעיקרה של תפילת שחרית, וממילא גם היה מובן מאליו שהמשך התפילה ייאמר במנגינה חגיגית של שבת ויו"ט.

באשר לשאלה ההלכתית, האם רשאים אנו להוסיף את פרק 'נשמת כל חי' לתפילה, אפשר להראות שתפילת נשמת ביסודה לא נתקנה לשבת ויום טוב, אלא ביסודה היא מעין פתיחה לברכת הסיום של פסוקי דזמרא, אולי פיוט חלופי לחלק הראשון, המפויט, של ברכת ישתבח, שהתקבל כפיוט הסיום של פסוקי דזמרא בימות חול, ובסופו של דבר במסגרת התפילות שלנו התקבל שבשבת ויו"ט אומרים גם 'נשמת' וגם 'ישתבח'. במידה מסוימת, תפילת נשמת ביסודה מקבילה לסיומת 'יהללוך', ברכת החתימה של ההלל, ושתייהן נאמרות כסיום לפסוקי הלל – הלל המצרי במועדים ופסוקי דזמרא, שגם הם סוג של הלל (ראו בבלי שבת קיח, ב' יהא חלקי מגומרי הלל בכל יום'). נציין כי מנהג צרפת בתקופת הראשונים היה לומר 'נשמת' גם בהושענה רבה, אף שאינו יו"ט (ראו במה שנכתב במבוא למחזור סוכות שמיני עצרת ושמחת תורה, זקני דניאל גולדשמיט ז"ל, הושלם בידי סבי יונה פרנקל ז"ל, ירושלים תשמ"א), ואם כן נראה שאין מניעה הלכתית להוסיף אמירת 'נשמת' במועד מיוחד כמו יום העצמאות, ובעיקר שכבר התקבלה תקנת הרבנות לומר בו פסוקי דזמרא של שבת ויו"ט.

'קדושה'

עוד תוספת שנראית לי חסרה מאוד בתפילות ימי העצמאות וירושלים היא אמירת קדושה מפויטת בתפילת שחרית, שתכלול את תפילת 'ממקומך מלכנו תופיע', הנהוגה אצל האשכנזים בתפילת שחרית לשבת וליום טוב. עיון בתולדות נוסח התפילה מלמד כי אמירת 'ממקומך' לא תוקנה מלכתחילה על ידי מאן דהוא דווקא לשבתות וימים טובים. עיקרה של הקדושה בכל הנוסחאות ובכל המועדים היא אמירת פסוקי הקדושה, 'קדוש', 'ברוך' ו'ימלוך', כאשר בין הפסוקים ישנם משפטי קישור, או קצרים, כפי שרוב עם ישראל נוהג כיום ביום חול, או מפויטים, הכוללים גם תחינות, כמו 'ממקומך', או 'הוא ישיענו'. אבל במקור, לא נקבע נוסח מסוים של קדושה לזמן כזה או אחר, אלא נוצרו נוסחאות שונות ומגוונות, ועד היום קדושת הספרדים בתפילת שחרית בשבת זהה לקדושת יום חול, ואצל התימנים המתפללים בנוסח בלדי, גם בתפילת יום חול אומרים את התוספות של 'אז בקול רעש גדול', ו'ממקומך מלכנו תופיע', שכן זהו נוסח הקדושה הקבוע, גם ליום חול בסידור רס"ג ובסדר התפילות של הרמב"ם, בסוף ספר אהבה. כיוון שכך, נראה שאין מניעה אמיתית לקבוע כי בתפילת שחרית של יום העצמאות תיאמר הקדושה הנהוגה כיום בתפילות שבת ומועד בקהילות האשכנזים, הכוללת בתוכה את אמירת 'ממקומך מלכנו תופיע': לצד ההודאה הגדולה על כל הבסיס הגשמי שזכינו לו עם עצמאותה של המדינה, אנחנו לא שוכחים את החלום המלא של תיקון עולם במלכות שם שמים, "ועיננו תראינה מלכותך".

'על הניסים' ותוספות בגוף תפילת שמונה עשרה

כמה תלמידי חכמים וביניהם פוסקים חשובים כמו הרב עובדיה הדאיה, בעל שו"ת ישכיל עבדי (חלק ח השמטות סימן ד), הרב חיים דוד הלוי (שם עמ' 105) ועוד הציעו להוסיף לברכת מודים בתפילת שמונה עשרה נוסח מתאים לעניין היום המקביל ל'על הניסים' של חנוכה ופורים. אמנם הכלל הרגיל הוא שבג' ברכות ראשונות ואחרונות אסור לאדם להוסיף ולשאול צרכיו (שו"ע או"ח קיב, א) אבל צרכי צבור הותרו, ועל סמך זה נהגו להוסיף בעשרת ימי תשובה בקשות כמו 'זכרנו לחיים' או 'וכתוב לחיים טובים' אף שאין להם מקור בש"ס. האפשרות להוסיף 'על הניסים' פשוטה עוד יותר, שכן לא מדובר על שאלת צרכים, בקשה, אלא על הודאה, שהיא ממש מעניין ברכת ההודאה, ברכת מודים. במסגרת הזו, נקריא הצעה לנוסח 'על הניסים' שכתב הרב איתי אליצור:

על הניסים ועל הפורקן ועל הפדות ועל ההצלה ועל הגאולה ועל השבות שעשית לאבותינו בימים ההם בזמן הזה.

בהיותנו בעוונותינו זרויים בעמים ומפוזרים בארצות, למשסה לבז לחרב ולהרג, ואתה ברחמיך הרבים קבצתנו מן העמים ואספתנו מן הארצות ונתת לנו את אדמתנו, שבת את שבותנו ורחמתנו, קבצת את נדחינו מקצה השמים והבאתנו אל הארץ אשר נשבעת לאבותינו, ועשית אותנו לגוי אחד בארץ בהרי ישראל ברחמיך ובחסדיך, זכרת את בריתך יעקוב ואת בריתך יצחק ואף את בריתך אברהם וזכרת את הארץ. שבת את שבות עמך ואת שבות ארצך, והצלתנו מן הגויים אשר בקשו להשמידנו ולאבדנו, ונודה ונהלל לשמך הגדול.

מי שהרחיב עוד יותר בהצעת תוספות לגוף תפילת שמונה עשרה הוא הרב חיים דוד הלוי, בספרו 'דת ומדינה (עמ' 103 - 109). מלבד תוספת על הניסים בברכת מודים, מציע הרב על פי ההלכה הפשוטה בשו"ע (ק"ט, א): "אם רצה להוסיף בכל ברכה מהאמצעית, מעין הברכה, מוסיף", להוסיף גם בברכות האמצעיות של שמונה עשרה, תוספות שהם 'מענין הברכה', ומעניינו של יום. לדוגמה, לברכת 'אתה חונן' מציע הרב להוסיף, לאחר המילים 'ומלמד לאנוש בינה', את התפילה הבאה: "חון נא ה' - להינו חכמה בינה ודעת למנהיגי מדינת ישראל ולעומדים על משמר בטחונה, ומהרה זכנו להופעת משיח בן דוד צדקך, שעליו נאמר בחזון נביא קדשך, ונחה עליו רוח ה', רוח חכמה ובינה רוח עצה וגבורה, רוח דעת ויראת ה'". לברכת 'גואל ישראל' מציע הרב להוסיף בקשה על "צרות מיוחדות הפוקדות או עלולות לפקוד את המדינה במובן רחב וכולל" ובברכת 'ברך עלינו' להוסיף בקשה לייצוב מעמדה הכלכלי של המדינה. אגב, הספר 'דת ומדינה' יצא לאור בשנת תשכ"ט, אז הציע הרב להוסיף בברכת 'קבוץ גלויות' בקשה מיוחדת לעליית יהודי רוסיה, ארצות ערב ועוד, בקשה שהלכה והתממשה תוך כ-20 שנה.

פיוטים

מסלול אחר לעיצוב תפילת יום העצמאות מציע דן גן-צבי, שבשנת תשע"ה הוציא לאור סידור תפילות ליום 'בשובך לציון'. בסידור הייחודי הזה, מציע גן-צבי לצעוד "בדרך שסללו לנו אבותינו" (מתוך ההקדמה לספר), אמירת פיוטים לתפילות יום העצמאות, כמנהג בני אשכנז בתפילות הימים הנוראים ובמועדים. הוא משתמש במסגרת הפיוטים המקובלת בסידור התפילה האשכנזי, הכוללת פיוטי 'יוצר' לברכת 'יוצר אור', פיוטי 'גאולה' לברכת 'גואל ישראל' ופיוטים המלווים את שלוש הברכות הראשונות והקדושה בחזרת הש"ץ של תפילה שחרית. גן-צבי הלך בעקבות דרכי הפיוט הקדומות לא רק במסגרת החיצונית של הפיוט אלא גם בסגנון הכתיבה העתיק של הפיוטים עצמם, ונביא כאן טעימה מתוך היצירה המיוחדת הזו, מתוך שני פיוטים שכתב. הראשון, פיוט 'גאולה' הנאמר לאחר המילים 'משה ובני ישראל לך עבו שירה', בתפילת ערבית של ליל יום העצמאות. הפיוט מתאר את 'שילוש הגאולה' – הגאולה ממצרים, גלות בבל והחזרה לארץ בימי כורש, חרבן בית שני עד ימי השואה והחזרה בימינו לארץ ישראל, וכולל בסיומו תפילה שנזכה לשיר כבימי עזרא ביסוד ההיכל:

ל גואל ישׂראל מגלות ראשונה
בשובכם לציון גאלה הוא שנה
גליות מקבץ בגאל אחרונה
דביר ביתו יבנה שוב כבראשונה
ובהמשך, הבית המתחיל באות מ':

ממקדש שוב גלו ועמם השכינה
נדדו עד שואה ומיתה משנה
סוף גלות קמו וקוממו מדינה
עץ נושא פרותיו בגאל אחרונה

ובסיום:

שרו בראשונה עת על ים גאלם
תרועה עם שנה על יסוד היכלם
דור שב אחרונה העלה לאולם
נא כבראשונה כאז שרו כלם
ואז מצטרף הקהל כולו ואומר:

בְּגִילָה בְּרָנָה בְּשִׂמְחָה רַבָּה וְאָמְרוּ כָּלָם:

וממשיכים ל'מי כמוכה באלים ה'.

נביא קטע נוסף, מתוך פיוט 'זולת', שנקבע בסידור לסיום תפילת 'לדוד ודוד הוא קים ושמך קים', לאחר המילים 'אין - להים זולתך' בברכות קריאת שמע לשחרית, הפיוט יוצר הקבלה בין דוד גאולת מצרים, דוד האבות, לבין הגאולה שזכינו לה בדורנו, דוד הבנים:

לְדוֹר אָבוֹת שֶׁגָּאֵל מִחַמִּים
וְדוֹר בָּנִים שֶׁהוֹשִׁיעַ מֵאֲדוּמִים
הוּא גּוֹאֵל וְשָׂמוּ לְעוֹלָמִים

לְדוֹר דְּרָכּוֹ בְּאֵשׁ וְעַנְנִים
וְדוֹר הוֹלִיָּהוּ בְּאֲנִיּוֹת וְאִירֹנִים
הוּא וְדַבְּרֵי קוֹיָמִים וְנֶאֱמָנִים

לְדוֹר זָכַר בְּעֲנֵי עֲבוֹדָתָם
וְדוֹר חֶמֶל שְׂרִידֵי שְׂאֲרֵיתָם
הוּא טוֹב וְיִיטִיב אַחֲרֵיתָם

לְדוֹר יֵצֵא בְּיַד רָמָה
וְדוֹר כְּלָבִיא הַקִּים מֵאִימָה
הוּא לְקַחֵם מִכָּל אָמָה

וסיום הפיוט:

לְדוֹר תִּבְאָמוּ לְהַר בְּחֻלְתְּךָ
וְדוֹר דְּבִיר יִבְנֶה לְשִׁבְתְּךָ
הוּא נוֹרָא וְאִין זוֹלְתְּךָ

אגב, להבדיל, הקינות הארץ ישראליות הקדומות של תשעה באב, נאמרו - לא כמו בימינו - כקינות עצמאיות הנאמרות מחוץ לסדר התפילה - אלא כהרחבה שנאמרה בגוף התפילה עצמה, בברכת בונה ירושלים. באופן

עקרוני ניתן היה להשתמש במודל הזה ביום העצמאות, ולהרחיב בפיוטים את ברכת 'מצמיח קרן ישועה', מתוך שילוב של הודאה על העבר, על הישועה שכבר צמחה, ותפילה על העתיד, על מה שעוד מצפים ומקווים כל היום. למעשה, מסיבות שונות, המציאות היא שלא פשוט כל כך להכניס לגוף התפילה, וודאי לתפילת הציבור, פיוטים בגוף התפילה. אבל למסגרות החיצונית של התפילה, וגם לסעודות משפחתיות במהלך היום אפשר בקלות להוסיף פיוטים מתאימים שנכתבו על ידי חכמים בני דורנו. בישיבתנו, ישיבת ברכת משה במעלה אדומים, נוהגים לחתום את תפילת ליל יום העצמאות בשירת פיוט שכתב ראש הישיבה הרב חיים סבתו:

לֹא תִּמּוּט בְּרִית שְׁלוֹמֶךָ
חֶסֶד לֹל מַעֲלִיָּה
חֲנוּן הַשֵּׁם חֲטָאת עֲמָה
לֹא יִבִּיט עוֹד אֵלֶיךָ

לֹא תָבוֹא לְעַד שְׁמִנְךָ
צְדָקָה מִרְפָּא בְּכַנְפֶיךָ
עֲטָרַת יִשְׁע לְלְבוּשְׁךָ
צְנִיף מְלוּכָה לְעוֹטְפֶיךָ

יְמִין וְשְׂמָאל אֵד תְּפָרְצִי
אֶרְצָה תִּרְחִיב גְּבוּלֶיךָ
כָּל בְּנֵי תִּקְבְּצִי
כְּמוֹ אִשָּׁה אֶת עוֹלָיִךָ

קוּמִי אוּרִי כִּי בָא אוּרֶךָ
אֵלַי אֶרְצָה וְעַרְיָה
עוּרִי עוּרִי לְבָשִׁי עֲזָה
בָּא לְצִיּוֹן לִהְיֶיךָ

סִכַּת שְׁלוֹם הוּא לָךְ יִפְרֹשׁ
אוּרוֹ יִזְרַח מַעֲלֶיךָ
וְעֵלֶיךָ יִשִּׁישׁ מְשׁוֹשׁ
כָּעַל כָּלָה בְּנַעֲוָרֶיךָ

רְחוּבוֹתֶיךָ יִמְלֵאוּ
קוֹלוֹת חֲפָה וּמְחוּלֶיךָ
שִׁשׁוֹן שְׂמֵחָה בְּךָ יִמְצָאוּ
תְּנוּס צָרָה וְאַבְלִיָּה

עֲדֵי תִּפְיָה תִּעַדִּי
כְּמוֹ כָּלָה בְּכַלְיָה
עוֹד יִבְנֶה וְתִבְנִי
בָּאָה עֵת גְּאֻלֶּיךָ